

Букач М. М.,
доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри соціальної роботи,
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна

Жело Х. А.,
бакалавр соціальної роботи,
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна

АКАДЕМІЧНА ЧЕСНІСТЬ ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО НАУКОВЦЯ

У статті розглядається проблема академічної чесності в науковому середовищі вищих навчальних закладів. Проаналізовано заходи, яких треба вжити з метою боротьби з академічним шахрайством.

Ключові слова: академічна чесність; наукове середовище; академічне шахрайство; плагіат.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Академічна чесність – це передусім моральна категорія, яка ґрунтується на певних правилах поведінки науковця, що надає свободу під час виконання ним навчальних або дослідницьких завдань. Треба зазначити, що морально-етичні основи притаманні українському народу, і з давніх-давен вважалися основою нашої ментальності, тож сприйняття правил поведінки, які ґрунтуються на позитивних внутрішніх мотивах, для студентства та молодих науковців є природним явищем, яке треба лише роз'яснити і підтримати.

У 2015 р. в державній інформаційній агенції УКРІНФОРМ відбувся круглий стіл на тему «Академічна чесність як системна проблема вищої школи України: університет, викладач, студент», на якому було оприлюднено результати соціологічного дослідження, які свідчать, що: «78 % студентів складають іспити не самостійно, 67 % із них списують під час іспиту, 23 % студентів вказують на випадки отримання оцінок за послуги або гроші, 90 % студентів вдаються до плагіату» [1]. Наведені результати лише ще раз засвідчили, що рівень сучасної студентської академічної культури в Україні є низьким. Щоб розібратися з цим явищем, треба перш за все з'ясувати причини, які створили підґрунтя для розквіту академічного шахрайства в наших університетах.

Формулювання мети статті. Проаналізувати види «академічного шахрайства» та визначити заходи, яких треба вжити з метою підтримки академічної чесності.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. У контексті поставленої проблеми перш за все виникає запитання до представників старшого покоління українських науковців, яке сьогодні займає провідні посади в міністерстві, в університетах, на кафедрах та ін.: чому в нашому науковому середовищі стільки розвелось «бруд», що зробив кожен із нас на своєму робочому місці для збереження й у цьому середовищі академічної чесності? Якщо бути відвертими, то, мабуть, не завжди й

недостатньо ми звертали увагу на прояви академічного шахрайства, і якщо самі не брали участь у подібних діях, то вважали за краще зробити вигляд, що не помічаємо подібних речей з боку науково-педагогічних працівників чи студентів. Ми маємо констатувати, що, на жаль, в українському науковому середовищі на сьогодні поборливо ставляться до так званих «науковців», які займаються плагіатом, сприймаючи такі дії як дитячі пустощі. І, на жаль, серед таких «пустунів» від науки ми нерідко зустрічаємо кандидатів та докторів наук, завідувачів кафедр, проректорів і ректорів університетів.

Непоодинокі випадки, коли на листи від громадськості, науковців чи наукових установ про причетність співробітника того чи іншого університету до плагіату ректори просто закривають очі, роблячи вигляд, що нічого страшного не відбувається. Іншими словами, ми імітуємо боротьбу, роблячи вигляд, що бажаємо подолати академічне шахрайство, а причина банальна – такий стан речей багатьох влаштовує. Адже є можливість прикрити власну бездіяльність і непродуктивність наукової діяльності цілих відділів і кафедр, які замість власних наукових розробок звітують науковою продукцією інших. Наслідки такого поборливого ставлення ми можемо вже спостерігати. Це призвело не тільки до послаблення і знищення наукових напрямів та приниження тих, хто присвятив власне життя науці, але й негативно впливаючи на студентське середовище, «пускаючи метастизи хвороби» в майбутнє нашої науки. Результат не забарився і проявився в тенденції зростання рівня академічного шахрайства в університетах. Якщо ми порівняємо ставлення до академічного шахрайства в Україні та Європі, то маємо констатувати, що в наших ВНЗ ми часто спостерігаємо не лише моральну підтримку з боку студентів випадків, коли хтось із групи прагне обдурити викладача, натомість у країнах Євросоюзу «процес навчання сприймається як чесне змагання між студентами, а брехня – як негідний вчинок по відношенню до інших учасників такого змагання» [2, с. 253].

Виникає закономірне запитання: чому в наших університетах значно частіше зустрічаються явища плагіату, стягнення хабарів із тих, хто здобуває кваліфікацію чи ступінь, надання хабарів науковим керівникам, привласнення робіт власних аспірантів та ін., і чому в європейців ці проблеми значно якісніше вирішуються? Мабуть перше, на що звертаєш увагу, то це на ставлення до людей, які проявили академічне шахрайство в країнах Євросоюзу, зокрема в Німеччині. Яскравий приклад, цього – Карл-Теодор Гуттенберг (Karl-Theodor zu Guttenberg) – франконський барон із запаморочливою політичною кар'єрою, міністр, який захистив дисертацію, але «був звинувачений у свідомому запозиченні чужих слів у дисертації [7]. У підсумку він втратив не тільки вчений ступінь, але і пост глави Міноборони. Тепер пустився в мандри, політика бойкотують навіть студенти США, де він поривався читати лекції. Зате в Німеччині за його викриття співробітники газети «Seddeutsche Zeitung» у 2012 році отримали журналістську премію імені Гете. І понеслося – почався сезон «полювання» на викрадачів думок!» [7]. Як бачимо, ніякі посади не можуть захистити академічних шахраїв у Європі.

Зрозуміло, що таке ставлення до академічних шахраїв формувалося в науковому середовищі не оди рік, і цьому передувало серйозне обговорення серед університетських громад як правових, так та морально-етичних аспектів цієї проблеми. Як результат – вироблено чіткі і зрозумілі правила поведінки в науковому середовищі й методи формування академічної чесності. Як приклад, можна навести ставлення до плагіату в Регенсбургському університеті (Universität Regensburg) на кафедрі слов'янських мов. Студенту вже на початку навчання в університеті на підпис видається бланк «Plagiatserklärung» – «Довідка про відсутність плагіату». Текст її показовий: «Плагіат – це коли чужі ідеї і слова видаються за свої власні. При цьому не має значення ні джерело (книга, журнал, газета, Інтернет тощо), ні їх обсяг, ні той факт, дослівно вони відтворені, перекладені або переказані. Виришальним фактором є вказівка джерела. Якщо воно замовчується, то плагіат, тобто обман, – у наявності». У таких випадках студент отримує «незалік», у подальшому він не має права ні на свідоцтво про проходження курсу, ні на перескладання роботи» [7].

Щодо захисту кваліфікаційних і магістерських робіт, тут якщо випускника впіймали на плагіаті, то крім того, що його залишать без диплома, ще він має сплатити штраф від 10 000 до 50 000 євро. Ще суворішим може бути покарання для тих, хто захистив ступінь доктора філософії, «свій науковий титул можна втратити не тільки за шахрайство, але й за втрату моралі. Неспроста кандидатський ступінь по-німецьки називається «докторська честь» – (Doktor Ehre). У деяких вузах перед захистом вимагають довідку про відсутність судимості. «Честі» можуть позбавити й постфактум, варто тільки проштрафитися» [7]. У Європі діє чітке правило: «Учений може помилятися, але не може фальсифікувати. Наукове співтовариство відкидає дослідників, що займаються плагіатом, бойкотує їх, перериває з ними всілякі

наукові контакти, відмовляється від спільної роботи» [9]. Як бачимо з наведених прикладів, у Німеччині до плагіату ставляться значно серйозніше, ніж в університетах України, тому не дивно, що німецькі студенти й аспіранти розуміють серйозність проблеми й усе роблять для того, щоб не стати жертвами академічного шахрайства.

Починаючи розмову зі студентами про наукову діяльність, ми маємо наголосити, що лише взявши за основу академічну чесність, майбутній науковець може розраховувати на успіх. На жаль, ми маємо констатувати, що останнім часом суттєво послабилося значення етичних цінностей у науці, за рахунок того, що до науки всіляко намагаються потрапити псевдонауковці. Це пов'язано з особливостями їхніх ціннісних орієнтацій та етичних установок: «До суб'єктивних причин можна віднести небажання дотримуватися особистої етики на тлі масової брехні (плагіат у роботах чиновників, махінації, шахрайство в науці, освіті та інших сферах)» [3]. Це призвело до того, що з кожним роком дедалі частіше ми почали стикатися з таким поняттям, як «академічне шахрайство», під яким розуміється недобросовісна поведінка в науковій та освітній діяльності.

Дослідниця М. Н. Кічерова серед практик несумлінної поведінки виділяє: фальсифікацію даних наукових досліджень; фабрикацію даних («вигадкування»); запозичення чужих ідей без згоди автора (крадіжка ідей); запозичення чужого тексту без зазначення джерел прямих або непрямих цитат (плагіат); цитування «за домовленістю» потрібних людей для підвищення рейтингу; включення в списки авторів, які фактично не брали участі в написанні роботи (уявне співавторство); виконання роботи «на замовлення» з подальшою видачею тексту від імені іншої особи, яка оплатила роботу та ін. Використання послуг сторонніх осіб під час підготовки таких робіт або просто їх купівля, навіть якщо така робота не є плагіатом, – це також прояв академічної нечесності. Адже якщо людина просто купила роботу, то незалежно від того, чи це доктор наук, чи кандидат, чи магістр, її кваліфікація не відповідає тому, що записано в її дипломі [4].

Серед перелічених видів академічного шахрайства плагіат є одним із найпоширеніших злочинів у студентському та науковому середовищі. Що лежить в основі плагіату? Чому студент схиляється до крадіжки чужих ідей? До чого такі дії можуть призвести? І як ми можемо запобігти, попередити молоду людину від скоєння цього злочину? Ось основні питання, на які ми маємо отримати чітку й зрозумілу відповідь.

Щодо першого запитання, то вважаємо, що однією з основних причин плагіату в середовищі тих, хто розпочинає свою наукову діяльність, є необізнаність молодих людей щодо порушення як законодавства, так і морально-етичних норм наукового співтовариства та наслідків, які тягнуть подібні порушення. Це недостатня увага, яку звертають викладачі вищих навчальних закладів у навчально-виховному процесі на знання законодавчих норм у науковій галузі, а отже, несерйозне ставлення з боку молоді до цієї проблеми та вдавана безкарність (ну, що з того, що порушив

права інтелектуальної власності – це ж не крадіжка грошей, майна, це всього-навсього використання чужих думок). Українські студенти у своїй більшості не вважають злочином використання чужих ідей без посилання на автора в рефератах, курсових та кваліфікаційних роботах. Молода людина не усвідомлює, що вона робить злочин, за який у цивілізованих країнах не лише накладають великі грошові штрафи, але й прагнуть максимально обмежити контакти з такою людиною як такою, що несе «страшне інфекційне захворювання» для оточуючих.

Крім законодавчого аспекту, тут треба наголосити на морально-етичній складовій цієї проблеми. На жаль, не в усіх наших університетах прийнято й упроваджено кодекси честі, завдяки яким студенту надаються орієнтири в новому для нього науковому середовищі. Кодекс честі – це перелік настанов та цінностей, дотримання яких представниками викладацько-студентської спільноти є необхідною умовою розвитку університетської освіти. Це один із дієвих механізмів, завдяки якому університет прагне створити середовище, що сприяє навчанню й роботі, прагненню до істини, обміну знаннями, упровадженню інновацій, інтелектуальному розвитку студентів і працівників, підтриманню особливої університетської культури взаємовідносин.

З метою моніторингу дотримання членами університетської громади моральних та правових норм кодексу честі в університетах створюється комісія з питань етики та академічної честності, яка наділяється правом одержувати та розглядати заяви щодо порушення кодексу честі, надавати пропозиції адміністрації університету (факультетів та інститутів) щодо накладання відповідних санкцій. Саме акцентування уваги в навчально-виховному процесі на знання законодавчих норм у науковій галузі та взаємодія таких механізмів, як університетський кодекс честі з роботою комісії з питань етики та академічної честності, закладають добрі підвалини для виховання основ академічної честності в майбутніх науковців.

Ще однією причиною, яка штовхає людину на плагіат, є легкість і доступність матеріалу в Інтернеті, нескладність копіювання статей та посібників та використання у власних роботах, що дозволяє скоріше виконати завдання, отримане від викладача, із найменшою витратою зусиль. Особливо збільшилася кількість подібних порушень останнім часом через інтенсивний розвиток інформаційних технологій, що суттєво полегшило можливості копіювання цілих статей чи підрозділів, а отже, збільшилася спокуса привласнити чужі ідеї та напрацювання. Як правило, викладачі не завжди встигають виявляти академічне шахрайство в повсякденній навчальній роботі студентів (доповіді, есе, реферати), що також сприяє посиленню думки серед студентства, що нічого страшного не має в тому, щоб отримати гарну оцінку без зайвого напруження й нехтуючи моральними нормами й цінностями. А таке безвідповідальне ставлення до оцінювання початкових форм наукової роботи студентів веде до подальшого розвитку цього аморального явища. Безкарність і навіть позитивне оцінювання скопійованого та скомпільованого реферата,

представленого у вигляді власного напрацювання, веде до «переростання цієї хвороби у хронічну». Отже, щоб боротися з нею, ми маємо вже на початковому етапі навчання в університеті пояснити студентам, що треба розуміти під терміном «порушення авторських прав», а саме: привласнення будь-якими засобами чужих творів науки, літератури, мистецтва, раціональних пропозицій, а також використання у власних працях чужих творів без посилань на автора.

Крім активної поступальної навчально-виховної роботи зі студентами для викорінення в українських університетах плагіату, на нашу думку, треба зробити таке:

– по-перше, ми маємо нарешті жорстко поставитись до шахраїв від науки. «Викладач, викритий у такому поганому вчинку, як плагіат, втрачає моральне право вимагати від студентів чесного складання іспитів і заліків, сумлінного написання курсових і дипломних робіт» [8, с. 154]. А це означає, що такому «викладачу» не місце в навчальному закладі, адже він може «виховувати» лише подібних собі»;

– по-друге, із перших кроків треба ознайомити студентів із правилами цитування першоджерел, звернувши увагу на підготовку аргументації, яку суттєво може посилювати цитування, а отже, сприяти доведенню й посиленню позиції автора та ін. Без цитування науковий процес стане біднішим, аргументація втратить переконливість. Цитувати потрібно! Тільки не треба забувати робити посилання. «Для досліджень, які претендують на науковий статус, строго обов'язковий інститут посилань, завдяки якому фіксується авторство тих чи інших ідей. Інститут посилань – це «академічна складова науки». Він забезпечує селекцію того нового, яке свідчить про зростання наукового знання, прив'язуючи його до конкретного автора або групи вчених» [9]. Саме лише на цій морально-етичній основі можна сформулювати такі важливі й необхідні для науковця компетенції, як уміння ефективної обробки теоретичного матеріалу та формування власної думки;

– по-третє, треба акцентувати увагу на розмежуванні процесу написання курсової, кваліфікаційної роботи на окремі складові, щоб з одного боку, збільшити кількість приватних завдань, які має виконати в процесі написання наукової роботи студент, а отже, і зменшити обсяг інформаційних джерел, які йому потрібно опрацювати, а з другого – такий підхід дозволить розширити поле для власного аналізу та висновків. Іншими словами, студент не буде одразу, на початку написання наукової роботи налаштований на кінцевий результат дослідження й шукати в Інтернеті статті чи дослідження, які можна запозичити, а до цього результату буди йти поступово, крок за кроком, виконуючи приватні завдання й роблячи висновки, що зменшить імовірність плагіату. Починаючи роботу над курсовою роботою, студент стикається з проблемою необхідності опрацювання великої кількості інформаційних джерел. Саме в цей період ми маємо спрямувати увагу майбутнього науковця на випрацювання вміння формувати власну думку, робити власні висновки. Адже плагіат – це не лише крадіжка чужих здобутків, це ще й негативне

явище, яке не дає розвинутися майбутньому науковцю. Це не просто обман, «плагіат підриває етичні цінності людини, повагу до науки, нівелює чистоту наукового доробку» [5]. Відомо багато випадків, коли через багато років, а то й десятиріч після скоєння плагіату руйнувалася кар'єра або стабільне життя людини, яка дозволила собі цей аморальний вчинок. Тому на початку наукової діяльності ми маємо проводити роз'яснювальні бесіди зі студентами, наводячи їм приклади із життя науковців і митців щодо етичних основ наукової діяльності, краси власної творчої діяльності та гордості за набуті досягнення;

– по-четверте, останніми роками в наших університетах з'явилися боязкі спроби боротьби з плагіатом у науковому середовищі і суттєвим інструментарієм у цій боротьбі стали комп'ютерні програми з антиплагіату. Треба зазначити, що в багатьох університетах в останні роки було прийнято спеціальні накази «Про введення в дію комп'ютерної системи «Антиплагіат», у яких передбачено значний самостійний внесок здобувача вищої освіти в написанні курсових та кваліфікаційних робіт. Передбачалося, що за результатами антиплагіатної перевірки, залежно від значення показника унікальності тексту, кваліфікаційні роботи могли вважатися:

- ✓ самостійними з високим рівнем унікальності, якщо текст із 80 % і вище власних напрацювань;
- ✓ самостійними з високим рівнем унікальності тексту – 75 % та вище;
- ✓ самостійними з достатнім рівнем унікальності тексту – 60–74 %;
- ✓ умовно самостійними із середнім рівнем унікальності тексту – 40–59 %;
- ✓ несамостійними з низьким рівнем унікальності тексту – менше 40 % [6].

Самостійно виконані кваліфікаційні роботи з високим та достатнім рівнем унікальності тексту розглядаються державною екзаменаційною комісією у встановленому порядку. А несамостійно виконані дипломні роботи з низьким рівнем унікальності тексту допускаються до захисту в атестаційній комісії за окремою письмовою заявою студента й розглядаються разом із переліком запозичень на предмет їх допустимості [6]. Висновок атестаційної комісії

про недопустимий рівень унікальності тексту дипломної роботи є підставою для виставлення незадовільної оцінки.

Що стосується курсової роботи, то тут поставлено більш конкретні параметри використання в тексті цитувань, а саме – від 50 %. Тобто, виходячи з того, що в курсовій роботі передбачено розгляд понятійного апарату, історії питання, існуючих теорій та ін., вважається за доцільне дозволити, що до 50 % роботи може складатися на цитованому матеріалі, але з обов'язковим посиланням на першоджерела.

Висновки та перспективи подальшого розвитку зазначеної проблеми. Безумовно, такі накази мали стати серйозним кроком у протидії плагіату серед магістрів, аспірантів та науково-педагогічних працівників. Але щоб виконати поставлене завдання, треба насамперед організаційно, кадрово й матеріально забезпечити виконання цього наказу. Якщо студенти позбавлені можливості працювати в комп'ютерних класах, на кафедрах є комп'ютери, які не відповідають мінімальним нормам, відсутня достатня кількість висококваліфікованих фахівців інформаційних технологій, бібліотека не комп'ютеризована та ін., то видання подібних наказів сприймається науково-педагогічним складом і студентством як блюзнірство, як прояв неповаги до ідеї академічної чесності. Тобто в нас знову прагнуть імітувати боротьбу з академічним шахрайством замість того, щоб розпочати справжню боротьбу. Адже за відсутності елементарного кадрового та матеріально-технічного забезпечення навіть таке просте для сьогодення завдання, як перевірка та контроль через програму «антиплагіат», в умовах деяких університетів становить серйозну проблему.

Вважаємо, що прийняті нормативні документи щодо боротьби з плагіатом дають інструментарій науковцям і студентам для боротьби з цією хворобою в нашій науці вже на початковому етапі. А це дає підстави сподіватися на поступове «одужання». Завершуючи наші роздуми на проблему академічної чесності, не можна не наголосити на відомій приказці: «Бережи честь з молоду!» Ця народна мудрість якнайкраще акцентує увагу на тих етичних нормах, якими має керуватись майбутній науковець.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічна чесність як системна проблема вищої школи України [Електронний ресурс] / Міжнародний фонд «Відродження». – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/akademichna_chesnist_yak_sistemna_problema_vischoi_shkoli_ukraini/.
2. Голунов С. В. Студенческий плагиат как визов системе высшего образования в России и за рубежом / С. В. Голунов // Вопросы образования. – 2010. – № 3. – С. 243–258.
3. Ефимова Г. З. Анализ причин академического мошенничества и их классификация / Г. З. Ефимова, М. Н. Кичерова // Интернет-журнал «Науковедение». – 2011. – № 1(6) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/24pvn412.pdf>, свободный.
4. Кичерова М. Н. Этнос науки в информационном обществе / М. Н. Кичерова // Интернет-журнал «Науковедение». – 2013. № 4(17) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/51pvn413.pdf>, свободный.
5. Мрихіна О. Плагіат у науці: причини виникнення та шляхи подолання / О. Мрихіна // Науково-аналітичний журнал «Наша перспектива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perspektyva.in.ua/plagiat-u-nautsi-rychshu-vunyknennya-ta-shlyahy-podolannya-2/>.
6. Наказ № 381 «Про введення в дію комп'ютерної системи «Антиплагіат» // Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухолинського від 20.10.2015.
7. Опасная комбинация, или осторожно, плагиат! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.haberler.com/russian-news-253657/>.

8. Стурман В. И., Баранова О. Г. «Экологически этичный» плагиат, или как не надо писать учебные пособия (о книге Капитоновой О. А. Экология Удмуртской республики. – Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2011) / В. И. Стурман, О. Г. Баранова // Вестник Удмуртского университета. 2011. – № 6–2. – С. 142–155.
9. Этические проблемы науки в начале XXI столетия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://allendy.ru/fil-nauki/456-etika-nauki.html>.

Букач Н. Н., Жело Х. А., Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского, г. Николаев, Украина

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ЧЕСТНОСТЬ, КАК ОСНОВА СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩЕГО УЧЕНОГО

В статье рассматривается проблема академической честности в научной среде высших учебных заведений. Проанализированы средства, которые необходимо внедрить для борьбы с академическим мошенничеством.

Ключевые слова: академическая честность; научная среда; академическое мошенничество; плагиат.

Bukach M. M., Zhelo Kh. A., Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlinskiy, Mykolaiv, Ukraine

ACADEMIC HONESTY AS THE BASIS OF BECOMING A FUTURE SCIENTIST

In this article is discussed the problem of academic honesty in the scientific community of higher education institutions. Analyzed the means to be implemented to deal with the academic fraud.

Keywords: academic honesty; scientific environment; academic fraud; plagiarism.

Рецензенти: д-р пед. наук, професор С. О. Сисоева;
д-р пед. наук, професор О. П. Мещанінов

© Букач М. М., Жело Х. А., 2016

Дата надходження статті до редколегії 13.01.2016